

نقش و رنگ در پوشاک زنان ترکمن

زهرا قوی پنجه

سمت: عضو هیات علمی گروه گرافیک دانشگاه علم و هنر یزد

Email: ghavipanjah.zmrp@yahoo.com

چکیده:

یکی از کهن ترین میراث ایرانیان هنرهای سنتی در میان اقوام محلی است که بسیاری از آن ها با گذشت قرن ها بدون تغییر مانده و گاهی رو به زوال است. هنرهای یک قوم و جامعه سنتی همان صنایع دستی است که در فعالیت های روزانه و در برخی مراسم دینی و آئینی آن ها، کاربردی چندگانه و عملکرد گوناگون دارد. در میان اقوام ایرانی ترکمن ها که در استان های گلستان و خراسان پراکنده اند، به ویژگی های فرهنگی و اصیل و حفظ صنایع دستی بومی خود توجه داشته اند. پوشاک ترکمن بنا بر ویژگی های جامعه ای که در آن زندگی می کنند، یک زبان ارتباطی است. در فرهنگ سنتی اقوام ترکمن رنگ، جنس، طرز دوخت و نقش و نمادهای پوشاک، با ارزش ها و معیارهای معنوی و بصری مانند سوگ و شادی، باورهای مذهبی در آمیخته است. نقش و رنگی که در پوشاک زنان ترکمن استفاده شده است، پیوند نزدیکی با طبیعت و محیط اطراف هنرمند و باورهای ذهنی اش دارد. این نقوش ساده و هندسی بوده و مهم ترین آن ها نقش شاخ قوچ است که آن را نماد برکت و نعمت الهی می دانند. نوع مقاله کاربردی و روش تحقیق آن به شیوه اسنادی و توصیفی است. این مجموعه، به معرفی بارزترین مشخصه های هنری این قوم یعنی نقوش پوشاک زنان ترکمن پرداخته است. نتایج حاصل از این جستار را می توان اساس هندسی بودن نقوش و الهام آن از طبیعت اطراف هنرمند و کاربرد وسیع طیف رنگ قرمز دانست. واژگان کلیدی: هنرهای سنتی، نقش، رنگ، پوشاک، ترکمن.

مقدمه

یکی از کهن ترین میراث ایرانیان هنرهای مرسوم در میان اقوام محلی است که بسیاری از آن ها با گذشت قرن ها هنوز پابرجا مانده اند. از میان اقوام ایرانی ترکمن ها که در استان های گلستان و خراسان پراکنده اند ویژگی های فرهنگی و بافت اصیل بومی و رونق و حفظ صنایع دستی در زمینه های پوشاک و فرش همیشه مورد توجه بوده اند. پوشاک سنتی ترکمن از جمله میراثی است که دارای اشتراکات بسیاری است که هر کدام از ترکیب نقوش، رنگ و از همه مهم تر ذهن گره خورده ی هنرمند با طبیعت به وجود آمده اند. پوشاک از نیازهای اولیه ی بشر بوده است که لباس های مردان و زنان در هر یک از جوامع از لحاظ طرح اسلوب دوخت، حتی جنس، رنگ و شکل متأثر از الگوهای فرهنگی- قومی متداول در همان منطقه بوده است. در واقع نشانه و شناسه ی هویتی آشکار و متمایز کننده هر یک از جامعه های قومی- عشیره ای همانا پوشاک بومی و سنتی آن ها بوده است. مردم در جامعه های کهن و سنتی به حفظ و استمرار پوشش سنتی خود که نسل به نسل از نیاکانشان به آن ها رسیده پای بندند و به آسانی دل نمی کنند و در برابر پذیرفتن لباس جدید مقاومت می کنند. لباس سنتی همانند هنر سنتی از تکرار رونق می گیرد زیرا باطن امر مقدس تغییر نمی کند بلکه پیوسته تجدید می شود که در میان اقوام ترکمن این به خوبی قابل مشاهده است.

بیان مسأله تحقیق: در هنر ترکمن استفاده از نقش و رنگ برای کودک و نوجوان و مرد و زن متفاوت است حتی برای نوعروس و داماد فرق می کند جدا از زیبایی، جلوه و شکوهی که رنگ ها به لباس می بخشد در کاربرد اجتماعی نیز بازتاباننده ارزش های پذیرفته شده در فرهنگ مردم جامعه هستند. گاه ممکن است نقش یک حیوان به ساده ترین شکل ممکن باشد شاید ترکیب چند خط اما موجب بیشترین تأثیر گردد. مفاهیم عمیقی در نقش و رنگ این آثار وجود دارد که ریشه در تاریخ و فرهنگ قومی قبیله ای دارد و نقوش به کار رفته در هنرهای دستی ترکمن هم چون سایر نگاره های عشایری از میان خود آن ها برخاسته و بر سطح قالی، قالیچه، پوشاک و غیره نقش می بندد. اصولاً این نقوش بازتاب زندگی و تاریخ آنان در عرصه ی طبیعت بوده و آن ها را به همین جهت باید آیینی تمام نمای اندیشه، فرهنگ و باورهای اسطوره ای آیینی و اقلیمی شان بدانیم. این نقوش که بیشتر استیلیزه، هندسی و نگاره های انتزاعی اند، رمز و نماد، استعار و کنایات پرباری را در خود نهفته دارند. ریشه شناسی این نقوش می تواند ما را در شناخت هرچه بیشتر فرهنگ، آداب و رسوم یاری رساند ضمن اینکه پس از بررسی می توان این نقوش را با ترکیب و یا تجزیه در گرافیک محیطی داخلی مانند کاغذ دیواری و طراحی مبلمان و غیره به کار برد.

هدف تحقیق: تجزیه و تحلیل نقش و رنگ پوشاک ترکمن، از جنبه های مفهومی و سمبلیک تصویری (گیاهی، حیوانی، هندسی) و احیای مجدد نقوش در طراحی پوشاک معاصر است.

ضرورت تحقیق: نقش و رنگ در پوشاک ترکمن از دیرباز بدون تغییر مانده و رو به زوال است. ضروری است تا با بررسی بیشتر نقوش باعث حضور دوباره ی آن، در صنعت پوشاک ایرانی شویم.

سوال های تحقیق:

۱- منشأ پیدایش نقوش و نمادهای پوشاک زنان ترکمن کجاست؟

۲- مهم ترین نقوش در بین ترکمن ها چیست؟

فرضیه های تحقیق: نقوش در پوشاک زنان ترکمن برگرفته از طبیعت اطراف هنرمندان است. رنگ قرمز رنگ غالب در پوشاک ترکمن ها است. مهم ترین نقش در هنر ترکمن نقش قوچ است که جایگاه ویژه ای دارد. شهرستان بندر ترکمن در جنوب شرقی دریای مازندران و غرب استان گلستان قرار دارد و به خاطر ویژگی های فرهنگی و آداب و سنن ویژه، صنایع دستی و بافت قالیچه و پوشاک ترکمن همیشه مورد توجه است. نقوش در پوشاک ترکمن به صورت ابریشم بافی، رودوزی سنتی، کاموا بافی و نوار بافی و روش های دیگر به کار برده می شود. در این مقاله سعی خواهد شد با نگاهی به این نقوش به بررسی و تجزیه تحلیل

آن ها پرداخته شود، خواستگاه اساطیری، دینی، مذهبی و قومی آن مورد مطالعه قرار گیرد. ریشه شناسی این نقوش می تواند ما را در شناخت هرچه بیشتر فرهنگ، آداب و رسوم یاری رساند ضمن اینکه پس از بررسی می توان این نقوش را با ترکیب و یا تجزیه در زمینه های مختلف هنر معاصره کار برد.

روش انجام تحقیق : توصیفی . روش گرد آوری اطلاعات : اسنادی (کتابخانه ای). مطالعه منابع مکتوب شامل پایان نامه ها و کتاب ها است.

ابزار گرد آوری اطلاعات : اسنادی: فیش برداری. سایت های معتبر

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات: کیفی

صنایع دستی یکی از بهترین وسایل ارتباطی در جهت رساندن پیام های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی اقوام به یکدیگر است. امروزه در کنار دنیای پیشرفته و تکنولوژی فنی و مهندسی، صنایع دستی هم چنان توانایی و قابلیت ارتباط و انتقال مفاهیم و پیام های هر قوم در جامعه را داراست. این ویژگی منحصر به فرد می تواند عاملی بالقوه جهت استفاده ی بهینه از این محصولات برای انتقال پیام ها و مفاهیم دنیای امروز باشد. از جمله انواع صنایع دستی که امروزه به راحتی با کاربرد های متنوع، توانسته هم چنان در دنیای نوین، خریداران و متقاضیان خود را دارا باشد، هنر سوزن دوزی بر روی لباس و دیگر محصولات، نقوش اجرایی ساده برگرفته از طبیعت و عموماً هندسی است.

فرهنگ و آداب قوم ترکمن

در کتب ایرانی برای نخستین بار در قرن پنجم هجری است که به قومی ترک نژاد به نام ترکمن یا ترکمان که در آسیای مرکزی ساکن اند بر می خوریم. لفظ ترکمن در قدیم نبوده و همه ی اقوام صحرا نشین ترک شکل را ترک مطلق می گفته اند و هر قبیله را لقبی معین و مخصوص بوده. وقتی که آن اقوام اغوز از ولایت خود به بلاد ماوراءالنهر و ایران زمین درآمدند و توالد و تناسل ایشان در این ولایت بود به سبب اقتضای آب و هوا شکل ایشان به تدریج مانند شکل تاجیک گشت و چون تاجیک مطلق نبودند اقوام تاجیک ایشان را ترکمان گفتند یعنی ترک مانند. (کسرائیان، ۱۳۷۰).

دشت گرگان یا ترکمن صحرا که در جنوب رودخانه ی اترک قرار دارد و از جنوب و جنوب شرقی به کوهپایه های جنگلی البرز (دنباله شرقی جبال البرز) محدود می شود. در شمال ترکمن صحرا منطقه وسیع و عمدتاً کم ارتفاعی قرار دارد که تا ناحیه ی جنگلی روسیه آسیایی امتداد می یابد و در مشرق رفته رفته مرتفع شده به کوه های خراسان می پیوندند. این سرزمین دارای آثار باستانی فراوان است، در زمان هخامنشیان بخشی از ولایت بزرگ هیرکانی محسوب می شد. ساسانیان برای حفظ امنیت این مرکز مهم از هجوم اقوام آسیای میانه (هون ها = هیاملکه)، دیواری عظیم ساختند که دارای برج ها و قراول خانه های متعدد بوده است در ناحیه ای که این دیوار به دریا می رسد، تپه ای با آثار باستانی دیده می شود که به سبب سکه های نقره فراوانی که در خرابه های آن پیدا شده به « گومیش تپه » معروف شده است، ترکمانان در بخش شمال غربی خراسان و مشرق گرگان (استرآباد سابق) زندگی می کنند.

بندر ترکمن به خاطر ویژگی های فرهنگی و آداب و سنن ویژه و بافت اصیل و بومی و هم چنین رونق صنایع دستی، همیشه مورد توجه ایران شناسان و گردشگران خارجی و داخلی است. هنرهای سنتی رایج در این شهر عبارتند از : قالببافی ، سوزن دوزی ، بخشی گری ، خوانندگی سنتی)، نوازندگی دوتار ، کمانچه ، نی و تنبورک می باشند (www.bayragh.ir).

تعریف پوشاک

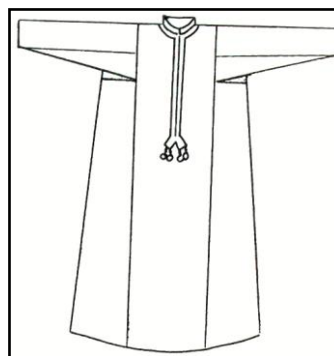
پوشاک جامه هایی است از پوست و الیاف گیاهی و پشم و کتان و جز آن برای پوشاندن بدن و مصون نگه داشتن آن در برابر عوامل طبیعی و آب و هوا می پوشند. بعد از توسعه جامعه های انسانی و پدیدار شدن عقاید و آرمان های قومی و دینی و مذهبی ، نقش و رنگ و شکل دوخت هر لباس مشخصه ی هراقلمی گردید. امروزه هر پاره از پوشاک بنا به ویژگی های جامعه

ای که در آن زندگی می کنند مفهومی را می رساند. پوشاک یک زبان ارتباطی است، اعضای جامعه از طریق نشانه های نمادین لباس هایی که می پوشند بین خود یک نظام ارتباط فرهنگی برقرار می کنند. برای پی بردن به مفهوم و معانی نشانه ها و رمزگشایی از این نشانه ها در هر گروه اجتماعی می بایست رفتار های اجتماعی و فرهنگی مردم آن گروه و نظام های دینی و اعتقادی و اعمال جادویی و باورهایی که پوشاک ارزش های نمادین خود را از آن ها گرفته اند را درک کرد.

از این رو مطالعه پوشاک مردم یک قوم و جامعه چه در گذشته و چه در حال و بررسی تحول تاریخی اجتماعی هر یک از قطعات لباس و کارکردهای اجتماعی و تأثیرپذیری آن ها زمینه ای مهم در شناسایی الگوهای رفتاری، مادی، و معنوی آن گروه خواهد بود. همان طور که تغییر زبان باعث می شود هویت فرهنگی قومی تغییر کند یا از بین برود، تغییر لباس بومی - محلی یک قوم هم می تواند کم و بیش هویت زدایی کند. (رنج دوست، ۱۳۸۷).

پوشاک زنان ترکمن

زنان ترکمن هم مانند اقلیم های دیگر، لباس های عشیره ای و قومی خود را با وجود تغییراتی اندک، نگاه داشته اند. اجزای پوشاک بانوان ترکمن عبارتند از: لباس کار: (هنگام امور کشاورزی و پختن نان و امور خانه مورد استفاده قرار می گیرد)، لباس شهر: (هنگام خروج از منزل و برای خرید از بازار مورد استفاده قرار می گیرد)، لباس تشریفاتی: (هنگام شرکت در مراسم جشن می پوشند)، لباس منزل: (بسته به سن افراد خانواده متفاوت است). در مراسم عزاداری لباس کهنه می پوشند و رنگ آن اهمیت ندارد. پیراهن زنان ترکمن برش ساده دارد و اغلب به رنگ زرشکی و بنفش و قرمز و گاهی گلداز و گاهی بدون گل و فقط با راه ها و طرح های مستقیم، آستینی فراخ با زیر بغلی دارد که اریب به طرف مچ تنگ می شود. یقه گرد و بدون برگردان، از جلو تا زیر سینه چاک دارد. داخل پیراهن هم از زیر بغل تا پایین به تدریج گشادتر می شود. داخل پیراهن را با پارچه های گلداز آستر دوزی می کنند. بانوان ترکمن بر روی پیراهن خود تزییناتی از قبیل گل سینه نصب می کنند. شکل (۱).

شکل (۱) - طرح دوخت در پوشاک زنان ترکمن

پیراهن قرمز ابریشمی، به نام (کویُنک^۱) که تن پوش اصلی زنان ترکمن است. کویُنک، که در گذشته از ابریشم بود، ولی حالا با الیاف مصنوعی با زمینه قرمز و چند راه پهن زرد و خطوط باریک مشکی دوخته می شود واز نوارهای گرد باف پارچه ای باریکی حدود ۳۳ سانتی متر به منظور تحکیم دوخت استفاده می شد که در آن خشتک هایی بین تکه های مستطیلی شکل جای گرفته و تن پوش پرچینی را که در پایین گشاد می شد، ایجاد می کرد. یقه آن گرد و چاکی تا زیر سینه برای دختران و بلندتر تا حدود شکم برای مادران دارد. آستین های آن بلند است و قدپیراهن تا زیر زانو می رسد. معمولاً دور مچ آستین را بالیاف ابریشم الوان دست دوزی می کنند. کویُنک از نظر جنس و رنگ نام های متفاوتی دارد و در چهار رنگ زمینه، قرمز، زرد، سبز و سیاه بافته می شود. کویُنک به نام (بورنجک)^۲ ساده تر است و از ابریشم سبز مزین به قرمز دوخته می شود. همه ی آن ها به دور

یقه، پیچک های گلدوزی شده دارند. رایج ترین سوزن دوزی ها بر روی کوبنک ها با پارچه ابریشمی قرمز است. (کسراثیان، ۱۳۷۰). شکل های (۲) و (۳).

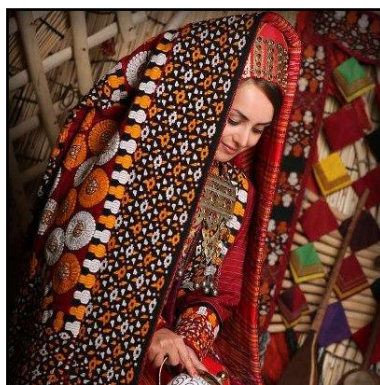
شکل (۲) - پشت و روی لباس بورنچک با سوزن دوزی های الوان بر روی پارچه ی ابریشم سبز

شکل (۳) - کوبنک بانقوش سوزن دوزی بر روی پارچه های زرد و قرمز

یموت ها از قبایل ترکمن، روی پیراهن در زمستان نوعی کت مخملی به نام (چابید) با آستین های کوتاه و سکه دوزی می پوشند. (کرتنه)^۳ پوشش کت ماندی است که در زمستان بر سر می افکنند و پارچه ی آن ابریشم تیره رنگ است. حاشیه و قسمت پایین و طرفین کرتنه با نقش هایی سوزن دوزی شده است. لباسی که سوزن دوزی اش کامل نیست (کرتنه) نامیده می شود و اگر سوزن دوزی اش کامل باشد آن را (سیرپی) می نامند. هر دو گونه در مراسم تشریفاتی فرقه ی مخصوصی از ترکمن های (تکه) بخشی از پوشش نهایی سر زنان را تشکیل می دهد. شکل (۴). مهم ترین مشخصه ی پوشاک ترکمن پوشش سر آن ها است که از دستمالی گاه با زمینه ی مشکی و یا به رنگ های دیگر با نقش های درشت زرد و نارنجی است که البته بر روی این روسری بزرگتری تقریباً به اندازه نصف چادر که دارای ریشه های بلند بوده و بر روی آن نقش هایی از گل های رنگین دیده

می شود استفاده می نمایند. جنس پارچه ی پیراهن، متناسب با فصل در نظر گرفته می شود. در تابستان از پارچه نخی و در زمستان از پارچه نخ و ابریشم استفاده می شود اما قطعات بیشتری دارد و گاهی چند لباس روی هم می پوشند، در زمستان لباس تنگ تر و در تابستان گشادتر دوخته می شود. (متقی، ۱۳۸۱).

شکل (۴) - پوشش سر زنان ترکمن که از روسری بزرگتر و تقریباً به اندازه نصف چادر است.

در گذشته یقه ی کلفت (بوڤو) با آویزهای به هم متصل و یا یک لوزی تعیین شده (گنجوک) گلو را می پوشانید که در قرن بیستم میلادی به یقه ی بزرگ قپاقه ای (گول یقه) تبدیل شد. این یقه لباس را می بندد. یقه و چاک یقه را با الیاف الوان دست دوزی می کنند. زیرگردن یقه را با گل یقه گرد سوزن دوزی می کنند. شکل (۵).

شکل (۵) - یقه های گرد لباس ترکمن بانقوش سوزن دوزی الوان.

هنرهای سنتی زنان ترکمن مربوط به پوشاک

زنان ترکمن بانقش اندازی بر پارچه ها به آنهاجان می دهند و با آرایه هایی که در آن ایجاد می کنند، زبان گویای نقش و نگاره ها می شود و از گذشته های دور و از آداب و رسوم و باورها و اعتقادات سخن می گوید حتی آرزوهای آنان را به زبان می آورد. از مجموعه هنرهای دستی که بانوان ترکمن با تلفیق آنها نقوش زیبایی را بر پوشاک خود ایجاد می کنند، از موارد زیر می باشد.

ابریشم بافی: استخراج الیاف ابریشم، رنگ آمیزی الیاف و بافت پارچه های ابریشمی با نخ ابریشم است. ابریشم برای پوشاک زنان، به طور محلی روی چرخ بافندگی پدالی بافته می شود، که از سال ۱۳۴۹ تا کنون در میان طوایف ترکمن استفاده می شود.

رودوزی سنتی: یکی از مهم ترین هنر های سنتی زنان ترکمن دست دوزی های الوان با نقوش گوناگون می باشد. **نوار بافی:** یکی دیگر از رودوزی ها نواردوزی است. این هنر از لحاظ رنگ و نقش در طوایف مختلف ترکمن متفاوت است. **سوزن دوزی:** سوزن دوزی و سایر دوخت های ترکمن تاریخ مشخصی ندارند و قدیمی ترین نمونه موجود در موزه های جهان مربوط به دوره سلجوقیان می باشد سابقه این هنر اصیل و بومی با پیدایش پارچه های ابریشمی برابری می کند. سوزن دوزی به عنوان هنری رایج بین زنان و دختران ترکمن از اهمیت بالایی برخوردار می باشد. به سوزن دوزی در گویش ترکمنی (تکین تکماک)^۴ می گویند. از اوایل قرن ۱۹ میلادی، سوزن دوزی ترکمن به طور عمده در تزئین پوشاک مورد استفاده قرار گرفت و در همین قرن در امر سوزن دوزی از پشم خانگی و نخ ابریشم استفاده می کردند ولی از اوایل قرن ۲۰ با تولید نخ در کارخانه جات دیگر از این نوع نخ استفاده نشد. قومیت قالب ترکمن از ایل (گوکلان)^۵ می باشد و از مهم ترین اشتغالات زنان ترکمن و ایل گوکلان سوزن دوزی است. (متقی، ۱۳۸۱). شکل (۶).

شکل (۶) - شیوه سوزن دوزی با نخ های یوفک بر روی پوشاک

ابزار لازم در هنر سوزن دوزی

وسایل مورد نیاز برای سوزن دوزی عبارتند از: نخ ابریشم مخصوص (یوفک)، انگشتانه (یونسه) و سوزن است. مراحل کار سوزن دوزی به این ترتیب است: به طور کلی هر پارچه ای را که می خواهند روی آن سوزن دوزی را انجام دهند برای ثابت نگه داشتن پارچه و زیبایی سنجیم ها در لابه لای پارچه اصلی، پارچه ای را به عنوان لایه می گذارند و به وسیله چرخ خیاطی به فاصله های نیم سانتی شیاردوزی می کنند. تاباندن نخ ابریشم (یوفک ایشمه): یوفک را قبل از دوختن جهت استحکام بخشیدن در ۲ یا ۵ لا تاب می دهند. یوفک را به دور انگشت شصت پا می پیچانند و با دست تاب می دهند ابتدا هر دو طرف را به سمت چپ می پیچانند سپس ۲ طرف را با هم به طرف راست می پیچانند.

مراحل دوخت نقوش

سیاه دوزی (قار الامه): قبل از سیاه دوزی سوزن دوزان طرح اصلی را با نخ کوک روی شلوار کوک می زنند تا طرح به شکل قرینه در آید پس از آن با قارا یوفک طرح را سنجیم دوزی می کنند. پس از سیاه دوزی، مرحله پرکردن نقش با نخ های رنگی می باشد. معمولاً از رنگ های سبز، قرمز روشن و تیره، قهوه ای، نارنجی و سفید استفاده می کنند. در این مرحله طرح را کاملاً پر می کنند تا پارچه دیده نشود.

نقش در پوشاک زنان ترکمن

نقش ها و نمادها بیانگر بخشی از هنجارها و ارزش های فرهنگی، اعتقادی، اخلاقی و رفتاری یک قوم یا ملت را است. در لابه لای نقوش ترکمن، قدرت و نفوذ اندیشه های آیینی و اعتقادی و تأثیر آن در نقش مایه هایی که به لحاظ جنبه های پنهانی طلسم و دعا، ظاهری انتزاعی و نمادین یافته اند به کرات می توان مشاهده نمود. این نقش مایه ها از بعد معنایی و اعتقادی در فرهنگ و باور و سنت بافنده آن جایگاه ویژه ای داشته اند و از بعد بصری و زیبایی شناسی نیز حائز اهمیت بسیاری هستند

هرچند امروزه نگاره ها به مرور زمان معانی خود را از دست داده اند. با تفسیر نقوش می توان به باور و اعتقادات و راز و رمز نهفته در آن ها پی برد. این نقوش به سادگی ذهنیت بی پیرایه زن ترکمنی را نشان می دهد و اعتقاد وی به خاصیت طلسم گونه و محافظ این نقوش را بیش از پیش بر ما نمایان می کند.

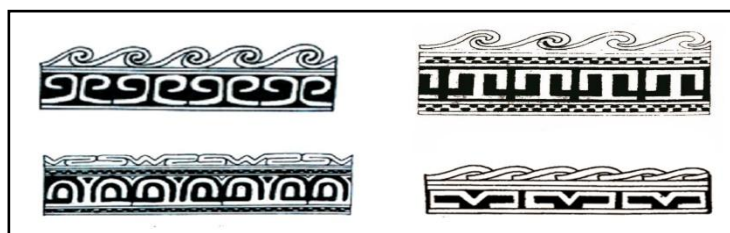
شیوه زندگی هر ملتی و قومی دارای آداب و رسوم و عقاید و وقایعی می باشد. هر قومی به تناسب نوع زندگی و نحوه ارتباط اجتماعی با سایر اقوام و جوامع دارای نگرش خاص خود نسبت با شیوه زیست می باشد. هر ملتی برای خود حماسه و اسطوره هایی دارد که برای آن ملت مقدس و قابل احترام است. نماد، آرزوهای خفته، دست نایافته و سرکوب شده ی آن ملت است. ترکمن ها نیز مانند سایر اقوام و جوامع بشری دارای سمبل های خاص خود هستند که این سمبل ها تنها ویژه ترکمن ها نیست بلکه به نسبتی در کل جهان می توان آن را به اقوام مختلف تعمیم داد. بسیاری عقیده دارند که ترکمن ها قبل از ظهور اسلام توتم پرست بوده اند و عده ای نیز آن ها را طبیعت گرا و طبیعت پرست می دانند که حاکی از عمق ارتباط این افراد با طبیعت حکایت دارد. آنان عناصر طبیعت مانند آفتاب، روشنایی، آب و درخت را مقدس می شمرده اند.

در پوشاک ترکمن، سوزن دوزی با نقوش چشم گیر و پیچیده رواج بسیار دارد. همه ی ایل های ترکمن پوشاک و سر بند و پای شلوار را نقش می اندازند. در گلدوزی های قبا یا روپوش نقش های مکرر هندسی به رنگ: قرمز، سیاه، زرد و سفید به چشم می خورد. هشتاد تا صد سال پیش در روپوش های قدیمی ترکمن، سوزن دوزی بر روی پارچه ی ابریشم سیاه انجام می شد و نگاره ها همه ی زمینه ی پارچه را فرا می گرفت، در گلدوزی ترکمن نقوش معمولا طرح مکرر کوبی به شیوه ی خاص با برگ هایی است که تمام سطح زمینه در سوزن دوزی ترکمن را پوشانده است. حاشیه و نقش های دور یقه، اطراف یقه، جلوی سینه، شکاف های پهلو و آستین ها را نیز با گلدوزی می آریند. نقوش هندسی تکرار می شوند و نگاره های گل و برگ را به حالت اشعه ای که از شکاف های پهلو تابیده می بافند. شکل (۷). (سید صدر، ۱۳۹۰).

شکل (۷) - نقوش گل و برگ که به حالت اشعه ای از شکاف پهلو ی لباس به بیرون تابیده است.

نقش های سوزن دوزی شده در پوشاک ترکمن: تیرانا برون، قوچاق، بورمه چیگین، ساری ایچان، باغ نقش، قوش قانات، دورت گوز، قیچی، عینک نقش، اردک نقش، موی نقش، کعبه نقش، قالب نقش، شلپه نقش، بیلان اوک، قوراما نقش، تئتک نقش، گل نقش، کرد نقش و... است. معروف ترین نقوش در بافت عبارتند از: قیچ، قوچ یا آلیم، قوس قزح، آلیچ گل، شلف گل و لنگر می باشد. در نقش و نگار ترکمن ها نقش شاخ قوچ جایگاه ویژه ای دارد. شاخ قوچ نماد برکت است و آن را مقدس می دانند و نشانه ی نعمت الهی است. شکل (۸). (امیدی، ۱۳۸۲)

شکل (۸) - انواع نقش قوج یا قیچ

مفاهیم انواع نقوش پوشاک ترکمن

دامدرما: به معنی چکه، چکه کردن یا چکیدن، به صورت اشکال تزئینی در لابه لای نقوش به کار می روند. دامدرما در شکل ها و رنگ های متفاوت و منطبق با نوع نقوش و رنگ اصلی به کار رفته در سوزن دوزی شلوار مورد استفاده قرار می گیرد.

دُغا: به معنی دعا و چشم زخم، برای دوری از چشم زدن نوزاد که به دنیا می آید با سنجاق به لباس کودک وصل می کنند. این دعا از جنس چوبی مقدس است.

سِکیز کِله: به معنی هشت کله است.

سکیز قاپی: به معنی هشت در است.

چرخ پُلک: به معنی چرخ و فلک است.

ستاره هشت پر: نماد ستاره هشت پر یا هشت پیکان که بعد از اسلام بافته شده است چنانچه دو طرف پایه ستاره هشت پر را خم کنیم شکل ((رحل قرآن)) یعنی جائیکه قرآن برای قرائت قاری قرار می گیرد دیده خواهد شد. ستاره قطبی برای ترکمن ها محترم بوده و آن را به عنوان (دمیر قازیق) به معنای میخ بزرگ آهنی که سمبل استواری و استقامت بوده ستایش می کرده اند. چون در سرزمین ترکمن ها ورزش باد شمالی همیشه شدیدتر بوده و عامل فروریختن آلاچیق ایشان می شد، آن ها میخ بزرگ آلاچیق را همیشه دقیقا رو به شمال (رو به ستاره قطبی) می گرفته اند.

آینا گُل: به معنی نقش آینه است.

آفتاب: سمبل پاکی، طهارت و سرزندگی است.

چمچه: به معنی چمچه یا چمچه، لغت فارسی است به معنای قاشق گود.

کِجِبِه: به معنای کجاوه . گرفته از تلفظ بسیار قدیم واژه یعنی کجابه.

نقش ساق داق: (ترکیبی از ستاره هشت پر به همراه شعاع های نور منشعب شده از آن)، یکی از نقوش استعاری فرش ترکمن می باشد که در حواشی پهن قالی به کار می رود، ستاره نشانه ی کور سوی امید به هنگام تیره روزی ها و شکست های پی در پی می باشد، رنگ ستاره و شعاع های نور منشعب از آن طوری انتخاب می شوند که نمایان گر پرتو نور خورشید باشند (تبدیل کور سوی امید به منبع فیض، سعد و سعادت).

نقش قیچاق: فرم هندسی تغییر یافته ی نیزه می باشد که نمادی از جنگ است و سمبلی برای تهییج احساسات ترکمن برای شرکت در نبرد برای حفظ خاک به شمار می رود. آثار شبیه به این نقوش را می توان در میان قبایل سرخپوست آمریکا و قبایل از تک آمریکای لاتین مشاهده کرد.

منجوق: از دیگر نقوش کهن ترکمنی می باشد، از رواج اعتقاد به طلسم و جادو برای دفع ارواح خبیثه در بین اقوام ترکمن در عهد قدیم حکایت می کند. هنرمند در تقسیم بندی نقوش، هر خطی را سمبل بخشی از بدن جانور یا قسمتی از گیاه گرفته است.

بورمه چگین : در زبان ترکمنی بورمه به معنای بستن و چگین به معنای بازو است. زنان سالخورده ی ترکمن معتقدند زمانی که فردی دچار ضعف یا غش می گردد بازوی او را با دستمال محکم می بندند تا خون به سمت بالای بدن جریان یابد. این طرح بر روی قسمت انتهایی پاچه شلوار زنانه و کلاه دوخته می شود.

قوچاق : این طرح در اکثر دست بافته های ترکمن کاربرد دارد و به عنوان اصلی ترین طرح نمذ ترکمن می باشد و به همین دلیل به عنوان طرح کچه معروف است. در روش دوخت سوزن دوزی طرح قوچ روی شلوار زنانه، کلاه، روی یقه و سرآستین پیراهن ها و روسری ها به کار می رود.

چاقماق : نام چاقماق از دستگاه گیره که در کارگاه های آهنگری و غیره استفاده می شود الهام گرفته شده است. طرح چاقماق اکثراً بر روی پاچه شلوار دوخته می شود.

بستانی: این طرح بیشتر در دوخت کلاه کاربرد دارد.

شلیه نقش : به معنای شرابه و آویز می باشد و این طرح عمدتاً از نقوش حاشیه ی فرش ترکمن گرفته شده و در سوزن دوزی به کار رفته است.

آلجه : آلجه در لغت به معنای سیاه و سفید است که نمادی از حفاظت در برابر چشم زخم محسوب می شود که بخشی از باورهای این منطقه به حساب می آید.

سانجیم : زنجیره های فشرده و بسیار ریز در سوزن دوزی لباس بانوان ترکمن است.

نقش قیق : در گویش ترکمنی به دره و نقاط پشت کوهپایه ها و کنار تپه ماهور گویند. قیق بازمانده عصر یکجانشینی ترکمن ها می باشد.

بورق لوی : در روستاهای یاسلیق از نقش بورق لوی به نام شیطان لی اوی (خانه شیطان) یاد می کنند. در روستای یاقلیق به « اوج بورق اوی » ، نقش « دیه بونی » (گردن شتر) می گویند.

نقش نایزا : نیزه **نقش دپه اوی :** به معنای خانه تپه مانند است. **نقش بارماق :** به معنای انگشت است.

آی نقش : به معنای نقش ماه است. از هلال ماه الهام گرفته شده است. این نقش را از قدیم زن ترکمن با الهام از شکل طبیعی ماه بر روی شلوارهای زنانه می دوخته است. با توجه به شکل طبیعی هلال ماه که در آسمان دیده می شود و تجزیه خط دور آن می توان به این امر پی برد.

قرق تکه : چهل تکه. **نقش عینک یا گل اوی :** خانه گل **نقش حالی بولوم :** قسمتی از قالی ترکمن.

نقش اوق گوزی : در گویش ترکمنی (اوق) به معنای تیرو (گوزی) به معنای چشم می باشد. نقش اوق گوزی بیان گر دلآوری و جنگاوری ترکمن ها در طی تاریخ سیاسی خود می باشد.

نقوش گلدی، گیتدی : به معنای آمد و رفت است.

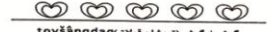
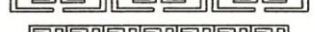

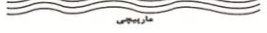

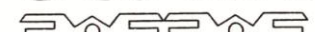
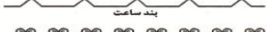

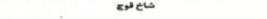

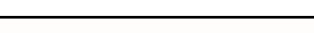
نقش اورق دیش : به معنای دندان داس است که حاکی از نشانه های دوران یکجانشینی بر پایه زراعت می باشد.

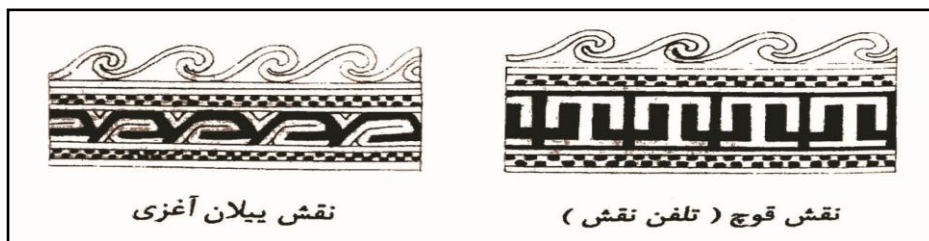
آلم نقش : نقش قوس قزح .

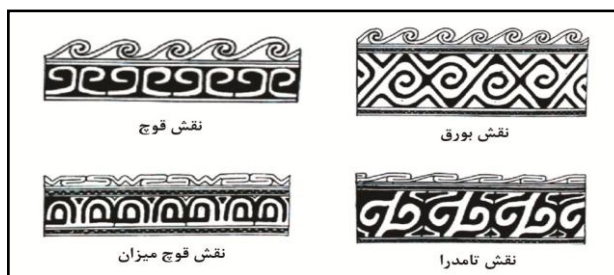
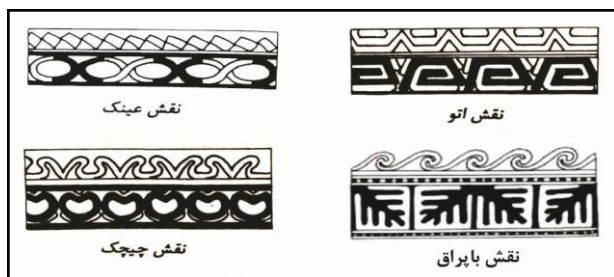
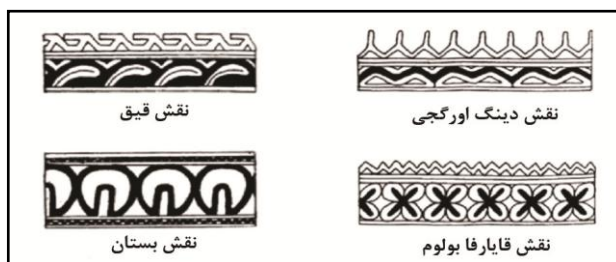
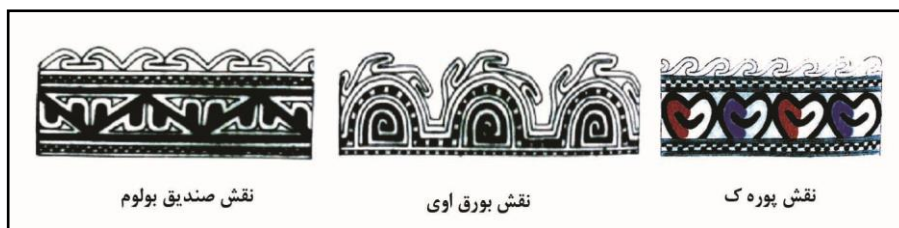
نقش قیچی : از نقوش قدیمی اقوام ترکمن است و گویا از قیچی هایی که در کار بافت فرش از آن ها استفاده می شده الهام گرفته شده است.

نقش کنگره ای : این نقش از نقوش قدیمی شلوار های زنانه ترکمنی است. گویا تلفظ ترکمنی این نقش «عمره» تغییر یافته همان لفظ کنگره است. این نقش با بسیاری نقوش کنگره ای رایج متفاوت می باشد. در واقع این نقش با یک خط ممتد دوخته نشده است و از پیوستن واحد های جدا یک نقش پیوسته به وجود می آید. در فضای خالی وسط هر واحد نقش یک خط با رنگ های مختلف تکرار شده است.

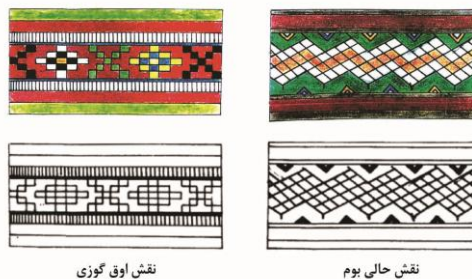
نقش عینک: یا گل اوی (خانه گل) اوزنگی: (رکاب اسب) نقش اوق گوزی: درگوش ترکمنی «اوق» به معنای «تیر» و «گوزی» به معنای «چشم» می باشد. نقش اوق گوزی بیانگر دلاوری و جنگاوری ترکمن ها در طی تاریخ سیاسی خود می باشد. به سبب کاربرد نقش قالی ترکمن در این طرح به نام «حالی بولوم» شهرت یافته است». اشکال (۹-۱۵). (متقی، ۱۳۸۱).

	بال کبوتر		گل
	کشمش		گوش غرگوش (توپشان قوی)
	دیواری		دخان مار (یلان اغزی)
	شکلاتی		بای مرغ (توقایق)
	شاخ قوچ		سارچبان (بورق بورق)
	نقش دیگری از کشمش		قره لیمه
	بوستانی		شترنجه (چراغ)
	دیواری		گداس
	قایق		تیر نقش
	الله		مارچه
	ناخن گنجشک		تک مورق
	پنجه		بند ساعت
	قوری		شاخ قوچ
	شاخ قوچ		
	شانه		

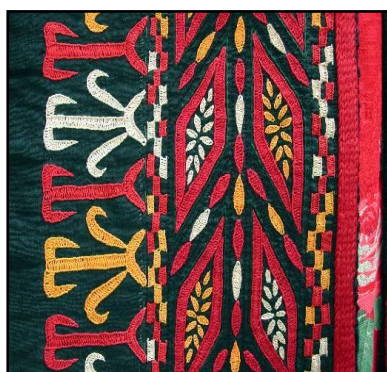

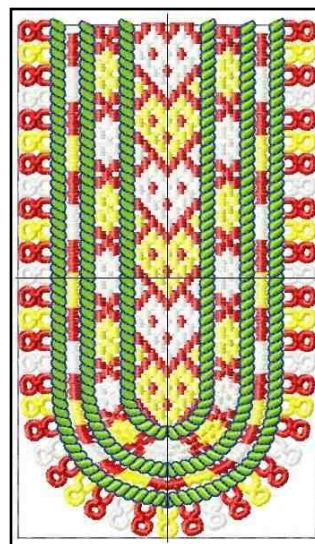
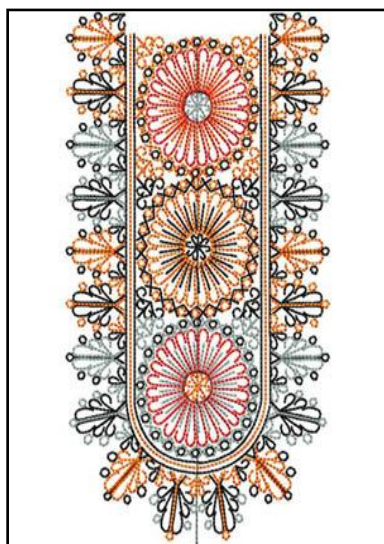
اشکال (۹-۱۵) - انواع نقوش پوشاک ترکمن

شکل (۱۶) - نقوش حالی بوم و اوق گوزی بر لباس زنان ترکمن.

شکل (۱۷) - نقش قیچ بر سر آستین و حواشی لباس زنان ترکمن.

شکل (۱۸) - نقوش یقه پوشاک زنان ترکمن

نقش و نگار در پوشاک ترکمن، علی رغم تفاوت های محلی و قبیله ای مستقل اند. نقوش فرش هم شامل چرخ پلک، داراق، شانه و غیره می باشد، که در برخی موارد نقوش فرش و پوشاک ترکمن بایکدیگر تلفیق شده اند. کهن ترین طرح مربوط به سالور است. این طرح شامل یک هشت ضلعی رنگین است که (گل سالور) نامیده می شود. دو گروه عمده از ترکمن های ماورای خزر «سالورو مومت» نامیده می شوند. گروه سالور، قبایل «سالوروساریخ» و «تکه» را دربر می گیرد که طرح قالیچه های آن ها به یکدیگر شباهت دارد. شکل (۱۹). (بوگولیوف، ۱۳۵۶).

جایگاه رنگ در پوشاک ترکمن

فرهنگ ها در جامعه های سنتی، نوع لباس، طرز پوشیدن و رنگ آن را به اعضای جامعه تحمیل می کند. از این رو، رنگ لباس پوشندگان از سویی بیانگر مفاهیم آرمانی فرهنگ جامعه و از سوی دیگر بازتاباننده ویژگی های انسانی پوشندگان و جایگاه آن ها در خانواده، گروه و طبقه اجتماعی است. از رنگ در پوشاک برای نشان دادن حالات روحی اقوام استفاده می کنند. استفاده

از نقوش ذهنی باف د رایجاد طرح و نقش، اغلب سبب پیدایش اثری چشمگیر می شود که از گذشته های دور و آداب و رسوم و باورها سخن می گوید.

استفاده از نقش و رنگ برای کودک و جوان و مرد و زن متفاوت است حتی برای نوعروس و داماد فرق می کند به طوری که جلوی نوعروس را با پرده ای که به آن پر مرغ، مهره و تکه های پارچه نصب کرده اند می پوشانند تا از چشم زخم محفوظ باشد و کمر او را با شال سبزی می بندند تا خوشبخت شوند. (امیدی، ۱۳۸۲).

شکل (۱۹) - نقوش پوشاک زنان ترکمن برگرفته از نقوش قالی ترکمن

مفاهیم رنگ ها در پوشاک ترکمن

جدا از زیبایی، جلوه و شکوهی که رنگ ها به پوشاک ترکمن می بخشند، در کاربرد اجتماعی نیز بازتاباننده ارزش های پذیرفته شده در فرهنگ مردم جامعه هستند. نقش و اهمیت رنگ ها وقتی آشکار می شود که جامه ها رابطه ی نزدیکی میان پوشندگان آن ها و فرهنگ جامعه ای که در آن زندگی می کنند، پدید می آورد. در این حال، رنگ پوشاک در هماهنگی با جنس، سن، دوره های زندگی، موقعیت و منزلت پوشندگان معنا می یابد و با زبان رمزی و استعاری خصوصیات و صفاتی مانند شرم و حیا، وقار و متانت، جاذبه و فریبندگی، عظمت و حقارت، غرور و کبر و فروتنی، جاذبه ی جنسی، شادابی و سرزندگی، پیری و خمودگی، قدرت و ضعف، مردانگی و زنانگی و تعلقات و وابستگی های قومی، گروهی و دینی انسان پوشنده ی لباس را نمایان می سازد. (موسوی بجنوردی، ۱۳۵۸).

رنگ های اصلی در امر سوزن دوزی، قرمز تیره و روشن، سیاه، آبی، سبز و سفید می باشند. رنگ های زرد، بنفش، قهوه ای رنگ های فرعی محسوب می شوند. رنگ قرمز به عنوان نماد تداوم زندگی، رشد و تعالی و شادابی از ارکان اصلی نمایش هنر در محصولات سنتی ترکمن ها به شمار می آید.

ترکمن ها از رنگ های طبیعی در صنایع خود استفاده می کردند. منطقه زندگی آنان در شمال و دارای پوشش سبز و جنگلی است و رنگ سبز از جمله رنگ های سرد است به همین دلیل ترکمن ها با این رنگ آشنایی زیادی دارند و در مقابل رنگ سبز هم رنگ قرمز لاکمی وجود دارد که ترکمن ها به وفور از آن استفاده می کنند. به دلیل اقلیم سرد محل زندگی ترکمن ها استفاده از رنگ قرمز که یک رنگ گرم و پر جنب و جوش است به خصوص در فرش نیز بسیار استفاده می شود، و موجب گرم تر شدن محیط از لحاظ روحی و بصری شود. (متقی، ۱۳۸۱).

نتیجه گیری:

در این مقاله سعی شده اطلاعاتی ثبت شود که موجب شناخت بهتر خوانندگان از هنر مردمان بندر ترکمن، این مردمان سخت کوش و هنرمند شود. اطلاعات این رساله از روش کتابخانه ای، مصاحبه و مشاهده ای گردآوری شده و به معرفی مشخصه های هنری این قوم یعنی نقش و رنگ درپوشاک ترکمن پرداخته است. فرهنگ مردمان بندر ترکمن نشأت گرفته از طبیعت زیبای زندگی شان است و می توان گفت طبیعت منشأ و سرچشمه ی زایش هنر در میان ترکمن ها می باشد. پوشاک در هر قوم علاوه بر هویت بومی، اجتماعی و جغرافیایی، وابستگی شغلی و صنفی و سیاسی و مذهبی و شأن اجتماعی، اقتصادی و طبقاتی و تفاوت سنی و جنسی را مشخص می کند. ارزش ها نقش مهمی در نگه داشتن هویت اجتماعی و فرهنگی و تداوم حیات تاریخی نسل ها دارد. همان طور که زبان گروه های قومی آن ها را از هم متمایز می کند، پوشاک بومی و سنتی هر جامعه نیز متمایز کننده اقوام از یکدیگر است.

کوچ نشینان به سبب زندگی در دامان طبیعت و ارتباط مستقیم با عناصر طبیعی نقوش مورد استفاده در آثار خود را از طبیعت گرفته و چنان آن ها را انتزاعی می کردند که برای هر کاری مناسب باشد. ترکمن های صحرا نشین هرچه در اطراف خود مشاهده می کردند در ذهن خلاق خود به صورت ساده آورده و آن را در سایر هنرهای سنتی خود از جمله فرش و پوشاک و زیور آلات استفاده می کردند. عمدتاً نقوش، گیاهان، پرندگان و انواع جانوران اهلی و وحشی بودند که با گذشت زمان این نقوش به صورت نمادهایی با مفاهیم بومی در آمدند. نقوش سوزن دوزی پوشاک ترکمن را نیز می توان بر اساس شکل ظاهری و عناصری که از آن ها الهام گرفته شده است به عناصر طبیعت و محیط پیرامون و غیره دسته بندی کرد. مهم ترین نقش در بین ترکمن ها نقش شاخ قوچ است که از دوران قبل از اسلام بوده است و به عنوان نماد قدرت، باروری و چادرنشینی در بین اقوام ترکمن معروف بوده است و در بسیاری از صنایع هنری آن ها ظاهر می شود. در بعضی نقوش، نقاط مشترک فرش و پوشاک ترکمن را می توان مشاهده کرد که؛ اساس هندسی بودن نقوش و برگرفتن آن ها از طبیعت و کاربرد وسیع طیف رنگ قرمز دانست.

نقوش ترکمن و سایر نقوش ایلات مختلف کشورمان ایران قابلیت کار در زمینه های مختلف را دارند، می توان با کنار هم قرار دادن نقوش و سایر روش ها، طرح های زیبایی را ایجاد کرد که این طرح ها پیشگام راه جدیدی برای به تصویر کشیدن نقش مایه های مختلف کشورمان و راه حلی مفید برای زنده نگه داشتن هنرهای بومی و سنتی ایران باشد.

فهرست پی نوشت ها:

- 1- koynok
- 2-Burenje
- 3-korte
- 4-Tekin Tekmak
- 5-Goklan

فهرست منابع :

- امیدی , ناهید , ۱۳۸۲, دیده و دل و دست , (پژوهشی در پوشاک و هنرهای سنتی خراسان), مشهد, انتشارات آستان قدس رضوی.
- بوگولیووف , ۱۳۵۶, فرش های ترکمنی, (محل نشر مشخص نیست), نازدیا خزیمه علم .
- رنج دوست , شبنم , ۱۳۸۷ , تاریخ لباس ایران , تهران, جمال هنر.
- سید صدر , سید ابوالقاسم , ۱۳۹۰, دائرة المعارف هنرها ی صنایع دستی و حرف مربوط به آن , تهران, سیمای دانش .
- کسرائیان , نصرالله , ۱۳۷۰ , ترکمن های ایران , تهران, نشر کسرائیان .
- موسوی بجنوردی , کاظم , ۱۳۸۵ , دائرة المعارف بزرگ اسلامی , تهران, مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- متین , پیمان , " پوشاک ایرانیان " , (تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی , ۱۳۸۳, ۱۳۸۶)
- متقی, محمد کریم, مهری شمسی, ۱۳۸۱ , طرح مستند سازی هنرهای سنتی شهرستان بندر ترکمن, پژوهشکده هنرهای سنتی, مدیریت میراث فرهنگی استان گلستان.

منابع سایت

www.bayragh.ir/modules/smartsection/item.php.